

PROBLEMY UŻYTKOWANIA ZABYTKOWYCH PARKÓW WIEJSKICH PRZEZ
PAŃSTWOWE I SPÓŁDZIELCZE INSTYTUCJE ROLNICZE

Luźmiła Flagorowska

Instytut Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Politech-
niki Krakowskiej

Zabytkowe parki podworskie, pomimo ogromnych strat poniesionych wskutek działań wojennych oraz zaniedbań powojennych, pozostają w dalszym ciągu wartościowymi elementami polskiego krajobrazu. Ich znaczenie w dorobku rodzimej kultury i gospodarki jest wielorakie i bezsporne. Polega głównie na przekazywaniu tradycji historycznej związanej z dziejami naszego narodu, tradycji sztuki ogrodowej, tradycji kształtowania poczucia estetycznego poprzez prezentację umiejętnego współdziałania człowieka z przyrodą. Znaczenie ich polega również na podnoszeniu wartości użytkowej okolicznych upraw dzięki tworzeniu optymalnego mikroklimatu, azylu dla dzikiego ptactwa i innych zwierząt.

Parki podworskie ongiś zakładane dla jednej rodziny, najczęściej niedostępne szerszemu ogółowi, obecnie mogłyby stanowić dobro wszystkich nie tylko teoretycznie czy formalnie, ale i autentycznie. Ażeby jednak mogły pełnić tę rolę, należy /po niezbędnej konserwacji/ nadać im odpowiednią funkcję i do niej dostosować adaptację. Funkcja ich powinna być zależna od rangi obiektu oraz od jego przestrzennego usytuowania.

Powszechnie przyjęła się opinia, że zabytkowe parki podworskie powinny służyć mieszkańcom wsi, w której park się znajduje. Twierdzenie wydaje się słuszne tylko częściowo. Obecnie parki zabytkowe wykorzystywane są przez mieszkańców wioski systematycznie jako miejsce rabunku drewna na opał i miejsce wypasu bydła, a tylko sporadycznie w sposób właściwy. Pomijając zagadnienia niedostatecznej kultury użytkowników oraz brak odpowiedniego nadzoru nad parkami, a biorąc pod uwagę przyszłe pełne przystosowanie dla potrzeb wsi dawnych przestrzennych kompozycji dworskich, należałoby zastanowić się nad przewidywanym ich wykorzystaniem, bowiem wiele zabytkowych parków ma wartość ogólnokrajową. Czyż więc przeznaczanie ich wyłącznie na cele lokalne nie jest marnotrawstwem?

W pełni prawidłowe dysponowanie majątkiem narodowym, do którego należą parki zabytkowe, wymaga koncentracji zarządzania i środków. Tymczasem według danych z roku 1973 parki były podległe około 70 pionom resortowym. Taka sytuacja stwarza dalece niekorzystne warunki egzystencji i rozwoju dawnych zespołów dworskich.

Niektóre najcenniejsze w skali kraju zabytki parkowe znalazły już swoich odpowiednich mecenasów. Pozostaje jednak problem wielkiej liczby parków będących własnością państwowego funduszu ziemi, państwowych gospodarstw rolnych, rybnych, hodowlanych czy spółdzielni produkcyjnych. Instytucje te, których zadaniem jest uzyskiwanie jak najlepszych wyników produkcyjnych, nie zawsze dają dobry przykład dysponowania przyznanymi im wartościami kultury, jako bezpośrednio nieprzydatnymi dla produkcji. Parki będące więc na marginesie zainteresowań rolnictwa są wskutek tego rozmaicie traktowane.

Generalnie można rozróżnić trzy sposoby gospodarowania w zabytkowych kompozycjach parkowych:

- brak zainteresowania, niekiedy użytkowanie minimalne /np. w sadach czy warzywnikach/,

- duże zainteresowanie użytkownika, wykorzystanie w miarę prawidłowe,
- zainteresowanie w kierunku dewastacji, użytkowanie nieprawidłowe.

Każdy z tych sposobów użytkowania zilustrujemy odpowiednim przykładem. Wybrane kompozycje parkowe sąsiadują ze sobą; znajdują się na prawym brzegu Nidy i jej dopływu Mierzawy.

1. Miejscowość Góry położona jest około 10 km na południowy zachód od Pińczowa. Wieś znajduje się w obrębie Garbu Wodzisławskiego, który jest częścią składową Niecki Nidziańskiej. Garb Wodzisławski charakteryzuje się silnym sfalowaniem terenu, dużą ilością jarów i parowów oraz występowaniem znacznych połąci lasów.

Zabudowa wsi skupiona jest w dole jaru, wzdłuż ciągu ulic o kierunku północ - południe, z niewielkim odchyleniem na północny wschód i południowy zachód. Od zachodu, podobnie jak od południowego wschodu za niewielkim areałem uprawowym, znajduje się duży kompleks leśny, zaś na północ od wsi rozciągają się pola uprawne.

Kompozycja przestrzenna składa się z parku z dworem, części gospodarczej, alei dojazdowej, dawnych sadów.

a. Dane historyczne. Pierwotny kościół wzmiankowany w 1347 r. W połowie XV w. Długosz wspomina o drewnianym kościele. Dziedzicem Gór w 1532 r. był Stanisław Górski, wicestarosta krakowski. W drugiej połowie XVI w. wieś znajdowała się w rękach Kołków h. Trąby zwolenników reformacji, a w 1618 r. wieś, w której istniał wówczas murowany zbór, stała się własnością Samuela Chełmskiego, by w 1663 r. przejść w posiadanie Tobiasza Morsztyna łowczego koronnego. Kościół zaś nadal pozostawał w rękach innowierców do 1668 r. W roku 1764 nastąpiła przebudowa kościoła kosztem Arnolfa podczaszega krakowskiego i Kunegundy z Aksaków Dembińskich prawdopodobnie właścicieli wioski.

Rodzina Dembińskich związana była jeszcze z Górami w 1839 r. Rok 1863 upamiętnił się w Górach pobycem generała Langiewicza, dyktatora Powstania Styczniowego. W wieku XIX, na miejscu starego dworu pochodzącego z nieokreślonego bliżej czasu, wzniesiono nowy w parku krajobrazowym.

b. Opis stanu obecnego. Na południowym krańcu wsi, w najwyższej położonym terenie, zlokalizowany jest zespół dworski. Leży on na poziomie od 295 m npm do 310 m npm, a więc na obszarze bardzo zróżnicowanym pod względem wysokości, ponadto nierównomiernie pochyłym, zwłaszcza w partii północnej.

Kompozycja styka się z wsią od strony północnej. Od północnego zachodu ogranicza ją droga. Dookoła, w promieniu mniej więcej 600 m otaczają park pola uprawne zamknięte ścianami lasu. Całość składa się z kilku części: południowej - ozdobnej, wschodniej - leśno-dendrologicznej, zachodniej - związanej z dworem i gospodarstwem oraz alei wjazdowej i dawnych sadów.

Do części południowej należą trzy zasadnicze kwartały: środkowy, wschodni i zachodni. Najbogatszy, najpiękniej ukształtowany jest kwartał środkowy. Przechodzi przez niego oś kompozycyjna od dworu aż do kilkupiennej, okazałej lipy znajdującej się mniej więcej w połowie kwartału.

Kwartał z trzech stron zamykają aleje odgradzające go zdecydowanie od pozostałych układów. Czwarta strona, przez swą ażurową kurtynę zachęca jakby do przejścia na cour d'honneur. Takie rozwiązanie rzutuje na wyraz wnętrza kompozycyjnego zarysowanego tu długimi ścianami wysokiej zieleni od wschodu i zachodu oraz krótką ścianą południową. Od północy prześwity wśród drzew umożliwiają wgląd w kierunku dworu. Wnętrze wypełniają dwie grupy drzew szpilkowych oraz znajdujące się na osi dęby i lipa /*Tilia cordata*/.

Kwartał zachodni ograniczony jest od południa i zachodu szpalerami drzew, od północy i wschodu kulisami większej grupy zieleni. W rozległym, otwartym wnętrzu, przyciąga wzrok duża grupa modrzewi przy zachodnim skraju, a przy południowym świerk i piękny jesion zwisły. Poprzez swoje ukształtowanie, dobre nasłonecznienie, stan zachowania, ten fragment kompozycji jest w swym wyrazie pełen spokoju i indywidualnego piękna.

Kwartał wschodni, najmniejszy powierzchniowo, zamknięty jest od południa rzędem i grupą drzew, od zachodu aleją, od północy kępą wysokiej zieleni, od wschodu zaś po części szpalerem grabów i orzechów włoskich. Na wewnątrz to oprócz obramienia składają się dwa egzoty oraz różnorakie ozdobne krzewy.

Dwa kwartały - środkowy i wschodni - są podobnie zakończone po stronie południowej. Poza granicą, w postaci alei lipowej czy szpaleru grabowego, znajdują się równoległe rzędy krzewów, dalej wąski pas upraw i wreszcie, na zakończenie, znów rząd krzewów wzdłuż drogi polnej.

Na sposób skomponowania części północnej kompozycji wpłynęła w dużej mierze konfiguracja terenu. Obszar o stosunkowo małych zróżnicowaniach wysokości zajmuje drzewostan parkowy oraz zajazd przed dworem, natomiast duża różnica poziomu wykorzystana jest umiejętnie do umieszczenia elementów przestrzennych związanych z gospodarką. Z tego też względu istnieje formalny podział opisanego fragmentu zespołu na część wschodnią i zachodnią.

Część wschodnia rozciągnięta jest wzdłuż linii północ - południe. Od strony wschodniej zakończona jest równymi rzędami drzew i krzewów nieco odchylonymi w narożniku północnym ku północnemu wschodowi. Odchylenie to jak gdyby wprowadza w aleję kasztanową wiodącą w kierunku kościoła. Od strony północnej zakończeniem tej części

jest dawne ogrodzenie - mur - miejscami mocno nadwątlony.

Od południa część wschodnia graniczy z drogą - wjazdem z alei przed budynek dworski. Od zachodniej strony styka się bezpośrednio z centralnym otoczeniem dworu, dalej zaś ogranicza ją stromo opadająca skarpa. Obok wjazdu, po stronie południowej, usytuowane jest niewielkie wnętrze z okazami dendrologicznymi. Jest tu więc tulipanowiec, piękny buk i kasztanowiec, grupa modrzewi i zróżnicowane kolorystycznie klony. Drugie niewielkie wnętrze znajduje się na skraju północnym. Posiada ono jakby podział wewnętrzny na dwa salony: jeden na terenie lekko opadającym ku zachodowi gdzie dominuje wygięty w łuk szpaler drzew szpilkowych i drugi, odgrodzony wiązami, na silnie spadającym terenie, z wyróżniającą się brzozą na kopcu. Wśród sieci ścieżek, na uwagę zasługuje przejście od dworu do alei prowadzącej do kościoła, ze względu na urozmaicenie widoków. Za grupą dębów duża kępa iglaków, dalej otwarte wnętrze i widok ze skarpy na daleki krajobraz, następnie zespół trzech budynków i znów kameralne polanki z krzewami, kulisami drzew i samotnikami. Dalej sztywno rozmieszczone graby i aleja kasztanowców.

W części zachodniej można wyróżnić trzy stopnie, trzy poziomy terenu. Na najwyższym, usytuowany jest dwór o rozczłonkowanej bryle wraz z dziedzińcem zajezdnym ukształtowanym wokół osi kompozycyjnej. Niższy poziom zajmuje wnętrze, którego centralnym punktem jest jesion wyniosły w kępie innych drzew oraz w skarpie pawilonowa elewacja z wejściem do piwnic dworu. Na najniższym poziomie znalazły się zabudowania gospodarcze niejako ukryte pod skarpą północną, a dalej niewielki staw. Ten fragment zespołu od zachodu ogranicza droga prowadząca do wsi. Po przeciwnej stronie drogi zachowały się dawne mieszkania służby oraz piękna studnia dworska.

Do wnętrza kompozycji parkowej prowadzi prosta aleja długości

około 250 m z dwu rzędów drzew iglastych. Po obu stronach alei ciągną się pola uprawne na miejscu dawnych sadów.

c. **Drzewostan.** Na terenie parku występują głównie w alejach i szpalerach: graby, lipy, kasztanowce, rzadziej jesiony i sosny. Prócz wymienionych, w zwartych, mieszanych grupach rosną: dęby, topole, jawory, akacje, brzozy, olchy. W grupach jednogatunkowych: modrzewie, buki, dęby. Pojedynczo: tulipanowiec, jesion zwisły, sosny, wiązy, klon odm. czerwona, odm. srebrna, buk czerwony i inne egzoty. Z krzewów najliczniejsze są lilaki, dzikie róże, głogi, śnieguliczka, dereń, leszczyna. Drzewa są w dużych rozpiętościach wiekowych. Najstarsze, to niektóre lipy, dęby, jesiony, buki, jawory, graby i drzewa egzotyczne. Są one niewątpliwie ponad stuletnie. Z wyjątkiem buków i dębów, każdy z gatunków reprezentują również młodsze, kilkudziesięcioletnie egzemplarze. Kilkudziesięcioletnie są również kasztanowce, świerki, klony i akacje. Najmłodsze, kilku i kilkunastoletnie, to samosiewy i nasadzenia topól, orzechów włoskich, jesionów i klonów.

d. Wstępna analiza stylistyczna i ocena kompozycji. Park, sformowany wzdłuż osi kompozycyjnej na południe od dworu, jest w stylu włoskiego baroku i pochodzi zapewne z XVIII w. Drugi okres rozbudowy parku, w stylu krajobrazowym, przypada na wiek XIX, a wreszcie trzecie nawarstwienie, widoczne najlepiej w sposobie wypełniania wnętrza północno-wschodniej części kompozycji, powstało zapewne równocześnie z budową nowego dworu, tzn. w końcu XIX lub z początkiem XX wieku.

Park ma bardzo wysoką wartość głównie pod względem estetycznym, przyrodniczym, a także stylistycznym i historycznym. Zasługuje również na wysoką ocenę z uwagi na stan zachowania drzewostanu i obiektów architektonicznych.

e. Wytyczne konserwatorskie. Kompozycja jako całość zachowana jest dobrze. Na obniżenie jej wartości wpłynęło w dużej mierze zlikwidowanie sadów. Zespół parku, alei dojazdowej i części gospodarczej, zachowany jest bardzo dobrze. W najgorszym stanie znajduje się kwartał wschodni, najbliższe otoczenie dworu oraz cała część zachodnia. Wielką szkodę dla parku przynoszą dzikie przejścia, boiska, wysypiska śmieci oraz nasadzenia nowych drzew w dużych grupach, jak np. w kwartale zachodnim, w części zachodniej, we wnętrzach kompozycyjnych części wschodniej.

W najgorszym stanie znajdują się zabytkowe budynki i obiekty w części zachodniej, zarówno dwór jak i zabudowania gospodarcze bardzo cenne w swym plastycznym wyrazie. Ruiną grozi drewniana obudowa studni oraz pawilonowa elewacja podpiwniczenia.

Ogólnie, zagrożeniem dla całości obiektu jest brak opieki wynikający z braku zainteresowania i niedoceniań jego wartości. Jeszcze bardziej obniży się wartość kompozycji po zniknięciu lub niewłaściwej przeróbce budynków związanych bezpośrednio z zespołem parkowym. Dużym zagrożeniem dla parku i alei jest projekt wprowadzenia nowych inwestycji trwałych na terenie dawnych sadów.

2. Wieś Chroberz znajduje się w odległości około 12 km na południe od Pińczowa, przy drodze łączącej Kazimierz Wielką z Kielcami. Zabudowania wsi zlokalizowane są pomiędzy główną drogą a rzeką Nidą. Geograficznie miejscowość usytuowana jest w Niece Nidziańskiej na pograniczu Garbu Wodzisławskiego i doliny Nidy w bardzo malowniczym krajobrazie. Zabudowa rozmieszczona jest na szczytach wzniesień, na stokach i w dolinach. Największy spadek terenu to zarazem północno-wschodni skraj wsi. Tu, wysoki brzeg Nidy opada raptownie, stwarzając na wierzchołku znakomitą platformę widokową. Szeroka dolina rzeki i przeciwległy jej brzeg są doskonale wyeksponowane.

a. Dane historyczne. Około 1020 r. Bolesław Chrobry po powrocie z wyprawy na Kijów zakłada w Chrobrzu zamek i kościół. Po śmierci Henryka Pobożnego wieś zajęły w r. 1290 wojska księcia wrocławskiego Henryka VI; Przemysław II oddaje Chroberz na schronienie królewiczowi węgierskiemu Andrzejowi. W roku 1370 odpoczywa tu król Kazimierz Wielki. W pięć lat później królowa Elżbieta wydaje przywilej dla Marcina z Młodzaw, dziedzica Chrobrza. W wyprawie w 1377 r. na Bełz, zajęty przez Litwinów, piątą chorągiew wystawia Drogosz z Chrobrza sędzia krakowski. Z początkiem XV wieku, wskutek długów, wieś przechodzi w ręce Hosmana, by w 1430 r., zapewne drogą wykupu, stać się własnością Tęczyńskich h. Topór. W początku XVI w. wieś drogą wiana przechodzi na Jana Tarnowskiego. Około 1550 r. Stanisław Tarnowski wojewoda sandomierski buduje w Chrobrzu kościół i "murowany zamek na kształt pałacu". Około 1582 r. Chroberz kupuje Piotr Myszkowski biskup krakowski. Za jego czasów powiększono pałac słynny na całą okolicę pod nazwą Jastrzębiec /od herbu Myszkowskich/. Andrzej Callari pisze o Chrobrzu w roku 1659 "pulcherrima arx". Wieś, po śmierci kasztelana sandomierskiego Józefa Władysława Myszkowskiego w 1727 r., ostatniego z rodu, przechodzi po kądzieli na Franciszka Wielopolskiego wojewodę krakowskiego. Obecny pałac wzniesiono w 1850 r. kosztem Aleksandra Wielopolskiego według planów Henryka Marconiego. Budynek jest późnoklasycystyczny, jednopiętrowy, podpiwniczony, na rzucie prostokąta, z ryzalitami na osi i po bokach. Wnętrze dwutraktowe, na osi sala balowa, w skrzydle wschodnim sala myśliwska, kaplica, jadalnia i kredens; w zachodnim sale biblioteczne. Pałac otoczony jest parkiem również według projektu H. Marconiego. W roku 1855 Konstanty Świdziński przekazuje swoje zbiory Aleksandrowi Wielopolskiemu, który lokuje je w Chrobrzu. W późniejszym czasie na usilne domaganie się społeczeństwa zbiory włączono do zbiorów

Krasińskich. Majątek pozostawał w rękach Wielopolskich do 1945 roku.

b. Odpis stanu obecnego. Zespół dawnego dworu znajduje się w północnej części wsi na terenie znacznie opadającym ku południowi i lokalnie, lekko ku wschodowi. W skład kompozycji wchodzi: dwór z parkiem, obszar dawnego sadu oraz gospodarstwo rolno-hodowlane.

Budynek pałacu zajmuje centralne miejsce. Nie jest to zapewne geometryczny środek nieregularnego w kształcie parku, ale miejsce najbardziej wypiętrzone, dominujące pod względem ukształtowania. Wjazd przed pałac prowadzi od drogi wiejskiej, od strony południowo-wschodniej, obok dawnego "domku szwajcara", przez bramę i mostek, wzdłuż kilku grup drzew i krzewów. Na południe od pałacu znajduje się prostokątny dziedziniec zajezdny, na północ zaś niewielkie, regularne wnętrze utworzone z trzech stron alejami lipowymi, a z czwartej elewacją budynku. Pozostała, większa część parku uformowana jest swobodnie. Na szczególną uwagę zasługuje staw wraz z kapliczką w południowym skraju parku oraz tzw. dzika promenada w północno-wschodnim jego fragmencie. Bardzo interesujące są również niektóre grupy drzew w środku kompozycji oraz drzewa "samotniki".

c. Drzewostan. W skład drzewostanu parku w roku 1935 wchodziło ponad 100 lip w wieku powyżej 100 lat oraz ponad 50 jodeł w wieku 80 lat. Obecnie jodły są bardzo nieliczne. Licznie występują natomiast lipy oraz kasztanowce, klony, jawory, jesiony, wierzby, topole, wiązy, świerki, sosny, modrzewie, graby, dęby, olchy. Występują także okazy w postaci platanu, miłorzębów, żywotników oraz trójigliczni. Niezwykłą pięknnością wyróżniają się: platan, lipa w pobliżu południowo-zachodniego narożnika pałacu, miłorzęby, buk czerwony oraz sosna wejmutka, jesion zwisły, niektóre klony, kasztanowce i żywotniki występujące pojedynczo.

Wiek drzew jest różnorodny. Zdecydowana większość najcenniejszych egzemplarzy pochodzi najprawdopodobniej z połowy XIX w., z czasów budowy pałacu i zakładania ogrodu.

d. Wstępna analiza stylistyczna i ocena kompozycji. Jako całość ma ona charakter parku krajobrazowego. Wyraźne ślady starsze w typie ogrodu włoskiego znajdują się na północ i północny wschód od pałacu w bezpośrednim jego sąsiedztwie. Najcenniejsze części zespołu to: budynek pałacu, resztki geometrycznej kompozycji ogrodu włoskiego, oś kompozycyjna, kierunki widokowe w stronę stawu i kapliczki, wjazd z domkiem szwajcara i mostkiem, "dzika promenada" oraz starodrzew.

e. Wytyczne konserwatorsko-adaptacyjne. Wszelkie najcenniejsze elementy kompozycji wymagają uporządkowania, a zatarte lub zdewastowane - zrekonstruowania. Zupełnie niesłuszne wydaje się sytuowanie boisk sportowych w obrębie parku, zwłaszcza w jego centrum. Tego rodzaju obiekty winny być zlokalizowane po zachodniej stronie parku w pobliżu nowych zabudowań szkoły. Wydaje się konieczne wprowadzenie akcentu na zakończeniu osi, od pałacu w kierunku południowo-wschodnim, akcentu np. w postaci drzewa o mocno zarysowanej sylwetce, a także specjalnie zaprojektowanej bramy wjazdowej korespondującej z domkiem szwajcara i mostkiem, i równocześnie podkreślającej reprezentacyjny charakter dawnej rezydencji. /Szczegółowe wytyczne konserwatorsko-adaptacyjne zawarte są w kilku opracowaniach dotyczących tego obiektu, wykonanych od 1963 r./.

3. Miejscowość Jurków usytuowana jest w odległości około 12 km na południowy zachód od Buska Zdroju, przy drodze głównej łączącej w Konieczmostach trasę Kazimierza Wielka - Pińczów. Wieś położona jest na terenie silnie wypiętrzonem nad doliną Nidy. Miejscami róż-

nica poziomów wynosi 40 m.

Zespół zabytkowy składa się z: parku wraz z dworem, kościoła, części gospodarczej, alej wzdłuż założenia i w stronę wsi.

a. Dane historyczne. W wieku XV wieś należała do Stanisława Ligęzy h. Półkozic, a w połowie XVI w. do Hermolausa Ligęzy, kolejno do Stanisława Groskowskiego. W XVII w. dziedziczką majątku była Helena z Potockich Morsztynowa. W roku 1787 w Jurkowie był obecny król Stanisław August. Dobra należały ówczesnie do kasztelana Wojnickiego. Król oglądał wtedy "wszelkie budowy tak dworu jako i gospodarczew należytych względzie i porządku utrzymane". Około 1800 r. Jurków był własnością Ożarowskich, a w 1875 r. Stanisława i Marii z Dębińskich. W latach 1939-1945 majątek uległ dużemu zniszczeniu.

b. Opis stanu obecnego. Układ usytuowany jest w południowej części wsi, na wschód od głównej szosy. Szosa przecina drogę, przy której na północ znajduje się stary cmentarz, a tuż za nim wąwóz - ślad dawnego traktu. Na południowy wschód natomiast od drogi, poza wąwozem - sad i dawna część gospodarcza. Kościół zamyka oś drogi, która zakręca przed nim łagodnie zmieniając kierunek na północny. Park wraz z dworem zajmuje południowo-wschodni kraniec całej kompozycji.

Droga, prowadząca do wsi wzdłuż parku, to piękny, szeroki tunel. Gęsty starodrzew wzdłuż obu brzegów łączy się koronami tworząc kolebkowe sklepienie. Szczególnie malowniczo prezentuje się aleja od miejsca, gdzie droga przechodzi w wąwóz, począwszy od wjazdu w część gospodarczą.

W gospodarstwie mieści się obecnie prócz sadu, zakład przetwórczy owoców i warzyw. Stare zabudowania zostały zaadaptowane do aktual-

nych potrzeb. Powstały również nowe obiekty. Całość otoczona jest z wszystkich stron ogrodzeniem. W pobliżu granicy północno-wschodniej rośnie kilka starych drzew, prawdopodobnie niegdyś będących częścią składową parku. Park zajmuje teren w kształcie nieregularny. Północno-zachodni narożnik zagospodarowany jest przez miejscową straż pożarną, a brzeg południowo-zachodni odcięty pełnym, betonowym ogrodzeniem zakładu przetwórczego. W narożniku południowo-wschodnim znajduje się zagroda i pole uprawne. Park kończy od północy i zachodu w naturalny sposób skarpa, będąca zarazem krawędzią wspaniałego tarasu widokowego. Z tarasu rozciąga się znakomita ekspozycja w stronę wschodnią, w kierunku doliny Nidy i w stronę pięknych panoram pobliskich miejscowości. W krajobrazie dominują wieże i dachy kościołów w Wiślicy, w Gorysławicach i w Chotlu Czerwonym.

W centrum parku usytuowany jest dwór na podmurówce, drewniany, dwukondygnacyjny o ciekawej architekturze. Na południowy wschód od dworu znajdują się ruiny budynku, a na południe od nich sad. Drzewa ozdobne rozmieszczone są swobodnie, pojedynczo lub w niewielkich grupach. Teren jest bardzo silnie zróżnicowany. Na północ od parku poza głębokim wąwozem stoi okazały kościół przestrzennie łączący zespół dworski ze wsią.

c. Drzewostan składa się z rozmaitych gatunków takich jak: akacje, kasztanowce, wiązy, graby, jesiony, klony, dęby, lipy, jesiony zwisłe i jawory. Spośród wszystkich gatunków w większych grupach rosną jedynie akacje. Wiek drzew w rozpiętościach od kilkudziesięciu lat /akacje, klony, niektóre jesiony, kasztanowce, lipy/ do ponad stu /wiązy, graby, jesiony, dęby, klony, lipy/. W alejach występują akacje, jesiony i lipy.

d. Wstępna analiza stylistyczna, ocena kompozycji i wytyczne konserwatorsko adaptacyjne. Kompozycja pochodzi zapewne z drugiej połowy XIX w. i posiada charakter parku krajobrazowego. Nawet w obecnym ogólnie złym stanie zachowania kompozycję uznać można za bardzo wartościową. Wartość założenia polega głównie na walorach starodrzewia, tradycji miejsca, układzie całości i powiązaniu jej z otaczającym krajobrazem.

Najlepiej utrzymane i we właściwy sposób użytkowane są aleje wzdłuż dróg oraz kościoł wraz z najbliższym otoczeniem. Niewłaściwe gospodarowanie w pozostałych częściach spowodowało ich wielkie zdewastowanie. Zmiana dawnego układu budynków, wprowadzenie nowych obiektów, wycięcie szeregu drzew, otoczenie zakładu betonowym ogrodzeniem, zupełnie zmieniło charakter części gospodarczej. Dwór grozi ruiną, ponieważ nie jest zabezpieczony. W wąwozie, w parku, zainstalowano urządzenie ściekowe związane z zakładem przetwórczym.

Największym zagrożeniem dla układu jest brak troski i opieki nad estetyką całości oraz brak poszanowania dla historii. Wielka eksploatacja terenu oraz podział wśród kilku nie zawsze właściwych użytkowników, nie stwarza odpowiednich warunków dla konserwacji i adaptacji pozostałych wartości. Dla parku wielką stratą jest stopniowe uszczuplanie jego terenu, wprowadzanie nowych obiektów inżynierskich i wycinanie drzew, a także brak zabezpieczenia dworu przed ostatecznym zniszczeniem.

x x x

Już na podstawie przytoczonych przykładów nasuwa się oczywisty wniosek, iż tego typu instytucje jak PGR-y czy spółdzielnie produkcyjne dysponujące terenem rekreacyjnym /parki/, zabudowaniami /pałac, dwór, oficyna, budynki gospodarcze/, transportem i zapleczem gastro-

onomicznych, mogłyby pokusić się o urządzenie bazy noclegowej, chociażby w minimalnym zakresie, dla podtrzymania tradycji polskiej gościnności i równocześnie ułatwienia, a w wielu wypadkach wręcz umożliwienia indywidualnej turystyki pieszej lub rowerowej. Efekty ekonomiczne byłyby tu również nie do odrzucenia.

Niektóre parki podworskie znajdujące się w bliskim sąsiedztwie ciekawych szlaków komunikacyjnych, jak w przypadku przedstawionym powyżej, czy terenów atrakcyjnych przyrodniczo bądź krajobrazowo, zmuszone byłyby przyjmować zwiększony napór turystów. Fakt ten należałoby wziąć pod uwagę szczególnie w odniesieniu do parków usytuowanych w strefach ochronnych parków narodowych i krajobrazowych. Zespoły podworskie w tych strefach powinny bezpośrednio sąsiadować z proporcjonalnie zwiększoną bazą turystyczno-wypoczynkową tak, aby móc pełnić rolę "buforową", a zarazem usługową dla większych obszarów prawnie chronionych.

Ludmiła Flagorowska

PROBLEMS OF UTILIZATION OF ANCIENT RURAL PARKS BY STATE AND CO-OPERATIVE ENTERPRISES

S u m m a r y

Ancient parks belonging formerly to landowners continue to be, despite war destructions and post-war neglects, valuable elements of the Polish landscape. Their importance consists in maintenance of the culture and tradition of well-established parks as well as in enhancing useful values of appropriate microclimate and as an abode for wild birds and other animals.

An open and important problem is a correct utilization of these parks. According to general opinion the parks of former landowners should serve for needs of rural population. This opinion seems to be correct only partly. The ancient parks are generally used by the

village inhabitants as a place of gaining wood for fuel and for grazing cattle, and only sporadically they are utilized in a proper way. Some among most valuable parks in this country have found their protectors. Nevertheless, a great number of ancient parks constituting now the ownership of the State Fund of Lands, state farms, fish and animal breeding farms and agricultural cooperatives, the task of which consists in ensuring best production results, not always utilize properly these valuable objects as unsuitable for a direct production. Parks being at the margin of interests of agriculture are, therefore, utilized in accordance with casual needs of their present owners. Examples quoted in the paper illustrate the existing situation in the scope of utilization of the parks depending on interest of their users. The greatest threat for ancient parks is a lack of care and protection of aesthetics of the parks, at a disregard of their history. Heavy losses for the parks arise due to a gradual reduction of their areas, their inappropriate exploitation and their division among several, not always proper users, erection in them of new buildings, felling of park trees as well as a lack of care in their preservation against total destruction.

A correct utilization of ancient parks requires concentration of their management and its means, whereas according to the data for 1973 parks were subordinated to about 70 management sectors.

While considering the problem of future utilization of rural ancient parks, the possibility of their incorporation into the sector of the recreational and touristic management should be taken into account.

Людмила Флягоровска

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТРАННЫХ СЕЛЬСКИХ ПАРКОВ ГОСУ- ДАРСТВЕННЫМИ И КООПЕРАТИВНЫМИ ХОЗЯЙСТВАМИ

Р е з ю м е

Старинные парки принадлежащие раньше бывшим помещикам, несмотря на военные разрушения и запущенность, представляют собой далее ценные элементы польского ландшафта. Их значение заключается в удержании культуры и традиции паркового дела, а также в

повышении пользовательной ценности смежных культур благодаря образованию соответствующего микроклимата и убежища для диких птиц и других животных.

В настоящее время открытой и важной проблемой является правильное использование этих парков. Согласно повсеместному мнению, бывшие помещичьи парки должны служить жителям деревни. Однако, это мнение справедливо только частично. В настоящее время старинные парки используются сельским населением как место заготовок древесины на топливо и пастбы скота, а лишь в отдельных случаях соответствующим образом. Некоторые среди сельских самых ценных парков в стране нашли своих покровителей. Однако, остается проблема большого числа парков составляющих собственность государственного земельного фонда, госхозов, рыбных, животноводческих хозяйств и сельскохозяйственных производственных кооперативов, задачей которых является получение лучших производственных результатов, что не всегда дает хороший пример использования парков как культурных ценностей, непригодных непосредственно для производства. Парки, заинтересованность которыми со стороны земледелия является маргинальными, используются в связи с этим разным способом. Приведенные в статье примеры способов использования старинных парков в зависимости от степени заинтересованности их актуального владельца, наглядно иллюстрируют положение. Самой большой угрозой для старинных парков является отсутствие заботливости об эстетике этих культурных объектов и пренебрежительное отношение к истории. Большие потери для парков возникают вследствие постепенного ограничения и неправильная эксплуатация их площади, а также их разделение среди нескольких пользователей, новое строительство на площади парков, валка деревьев и необеспечение от окончательного разрушения.

Правильное хозяйство в старинных парках требует концентрации управления и его средств, тогда как согласно данным от 1973 года парки были подчинены около 70 управляющим органам.

Рассматривая проблему будущего использования сельских старинных парков следует учесть возможность их включения в рекреационно-туристский сектор управления.